

RATKO NEŠKOVIĆ: »FILOZOFIJA I ISTINSKA ZAJEDNICA« (FILOZOFSKE OSNOVE MARKSIZMA),

»Savremena administracija«,
Beograd, 1982.

Piše: Tomislav Perić

U našem obrazovnom sistemu još nije na zadovoljavajući način rešeno pitanje kako predavati – kako učiti kompleksnu tematiku marksističke misli. To vredi, naravno, i za visokoškolske ustanove. Ako ostavimo po strani shvatanja da se marksizam, tj. duh marksizma, opire prezentiranju u obliku naučno-nastavnog predmeta i uzmemo jednostavnu činjenicu da se on predaje i uči kao takav, nije teško primetiti da se kao možda najvažniji problem pojavljuje pitanje udžbenika. Knjiga Ratka Neškovića »Filozofija i istinska zajednica«, nastala na osnovu predavanja koja je 1979/80. autor držao studentima Filološkog fakulteta i Više škole za socijalne radnike u Beogradu, pisana je upravo s namerom da služi kao udžbenik. Kritički sud o knjizi koja je direktno motivisana nastavnim potrebama i onoj koja u polazištu nema takvih pretenzija, mora se razlikovati utoliko što u prvom slučaju, za razliku od drugog, treba respektovati ne samo misaone domete nego i specifične pedagoške kvalitete. Zbog toga ćemo u prikazju spomenute knjige nastojati da uvažavamo obe, nerazdvojne, strane.

Izlaganje marksizma kao celovite teorije pretpostavlja određenu orijentaciju u mnoštvu koncepcija koje se naporedo zastupaju i žučno brane kao jedino »prave«. Dakle, prvo pitanje na koje sledeći redovi treba da pruže odgovor jeste: kakva je autorova koncepcija marksizma? Uvidom u određene biti marksističke misli i, naročito, u način na koji je to shvatanje tokom izlaganja realizovano, zado-bija se dostatno uporište za uspostavljanje kritičkog odnosa i vrednovanje datog teksta.

Formulacijom vlastitog razumevanja marksizma Nešković se najneposrednije i najkonzistentnije bavi u poglavlju »Marksizam i filozofija«, u uvodnom delu knjige. Marksizam se definiše najpre kao »kritička i revolucionarna misao«. Cilj Marksove filozofije »nije da gradi sisteme znanja, nego da postane unutrašnji moment prevratničkih snaga ovog sveta«. Suština te misli izražena je u 10. i 11. Marksovoj tezi o Fejrbahu. Principi revolucionarne izmene sveta i stanovišta budućnosti (»ljudsko društvo ili društveno čovečanstvo«), sa proletarijatom kao istorijskom snagom i delatnim pokretačem tog procesa, postaju noseći pojmovi marksizma i oni zajedno tvore njegovu specifičnu razliku spram celokupne dotadašnje filozofije. Posebno je istaknut značaj odnosa filozofije i marksizma. Nešković iznosi da su filozofske osnove marksizma, tj. jezgro te misli – s pojmovima kao što su dijalektika, negacija, kritika, totalitet, praksa, humanizam – formulisane u plodnom kritičkom dijalogu s filozofskim nasleđem, a posebno s njenim vrhuncem u Hegelovom sistemu apsolutnog znanja. Saznanje da je marksizam zapadao u krize uvek kada bi se zapostavila njegova filozofska dimenzija, poučava da je najvažniji zadatak generacija nakon

Marksa i Engelsa da – služeći se načinom njihovog mišljenja – idu dalje od njih samih. Stvaralačko razvijanje marksizma biće tako samo dokaz da je i dalje na temeljnim putokazima prevladavanja građanske epohe.

Kako se iz ovih kratkih naznaka može videti, u pitanju je koncepcija marksizma koja spada u onu vrstu koju je Ernst Bloh nazvao »toplom strujom marksizma«. Njeni čvorišni momenti su beskompromisno kritičko mišljenje, stvarni čovek koji dela istorijski, revolucionarna praksa. Marksizam je tu shvaćen kao optimističko, borbena, revolucionarno mišljenje i delovanje. Ostaje sada da se istraži da li je ova koncepcija tokom konkretizacije njenih osnovnih pitanja nečim narušena, i ako jeste, na kojim tačkama i u kojoj meri, ili se, pak, ona time još više i zapravo teorijski potvrdila.

Prvi deo knjige posvećen je društvenim i teorijskim pretpostavkama formiranja marksizma. To se ne sme zaobići, jer »svako razumevanje suštine marksizma i njegove aktuelnosti danas mora da počne analizom njegovih ukupnih, društvenih i misaonih pretpostavki« (str. 18). Nastavljajući razradu ovog stava, autor naglašava da je marksizam nastao kao kritika najviših društvenih i duhovnih izraza građanskog društva, kao i da je jedan od bitnih uslova njegovog razvoja uspostavljanje kritičkog dijaloga s modernim građanskim misaonim orijentacijama.

Najpre, izložene su osnovne ideje prosvetiteljstva i francuskog materijalizma 18. veka. Interesantno je, kako to i Nešković primećuje, da na ovaj »izvor« nije najčešće ukazivano u meri u kojoj to on s obzirom na svoj značaj zaslužuje, iako su Marks i Engels zajednički u »Svetoj porodici« zapisali da »kao što dekartovski materijalizam uvire u pravu prirodnu nauku, tako se drugi pravac francuskog materijalizma uliva pravo u socijalizam i komunizam«.

Zatim je u poglavlju o kritičko-utopijskom socijalizmu istaknuta važnost koju su utopijske vizije novog sveta imale za Marksov napor teorijsko-praktičkog trasiranja puteva za izlazak iz samoobnavljajućeg kretanja klasne istorije, tj. »predistorije«. Isto tako, na primerima shvatanja Bleha i Lukača, verovatno dvojice najmisaonijih savremenih marksista, ukazano je na značaj utopijskog momenta (budućnost, nada, revolucionarna utopija) u marksizmu uopšte.

Klasična politička ekonomija predstavljena je na (svega) nepune tri stranice. Možda nekakvo opravdanje može da bude to da pisca u ovoj knjizi prvenstveno zanima filozofska dimenzija marksizma i da je, shodno tome, izvršena raspodela prostora. Na primer, 4/5 stranica o teorijskim pretpostavkama marksizma ispunjeno je razmatranjem klasične nemačke filozofije i Fejrbahovog materijalizma. Nemačka filozofija toliko svakako i zaslužuje, međutim, smatramo ipak da je moglo i trebalo više – i kvantitativno i kvalitativno – zahvatiti u suštinske tačke političke ekonomije, tačnije – kritike političke ekonomije. Već bi jedan razlog bio dovoljan za to. Po Marksovom uverenju, »nacionalna ekonomija« kao nauka je najviši ideološki izraz buržoaskog društva, a Ratko Nešković je u nekoliko navrata ponavljao da marksistička misao nastaje kroz kritičko pretrađivanje i negiranje vrhunskih teorijskih dostignuća građanskog sveta.

Budući da je nemačka klasična filozofija »suštinski i hronološki najbitniji momenat u formiranju marksizma« (str. 42), njeni su rezultati iscrpno izlo-

ženi kako uopšteno, tako i pojedinačno kroz mišljenja Kanta, Fihtea, Šelinga i Hegela. Učinjeno je to na jedan izuzetno pregledan i jasan način, a da se misaoni sadržaji nisu vulgarno pojednostavili i time »oštetili«. Ove misaono-stilske odlike važe, inače, za celu knjigu i predstavljaju, prema našem viđenju, jedan od relevantnih elemenata natprosečnog kvaliteta ovog udžbenika.

Nemačka filozofija je, nastavlja Nešković, posebno istakla pitanje subjekta unutar osnovnog filozofskog pitanja: odnos između subjekta i objekta, čoveka i sveta, i dijalektiku kao metodu mišljenja i svekolikog zbivanja. Ovo su – zajedno još sa problemima čoveka i slobode, otuđenja, prakse, kretanja istorije i dr. – bile osnovne kategorije čijom se kritičko-filozofskom refleksijom izgrađivala Marksova i Engelsonva misao izmene sveta. Kantovom »kopernikanskom obratu« u mišljenju dat je zapažen prostor. Fihteu i Šelingu srazmerno manje, a Hegelovom sistemu apsolutnog znanja – što je i razumljivo – najviše.

U drugom delu knjige raspravlja se o nekim pitanjima filozofije marksizma. Radi informativnog uvida, nabrojaćemo ih redom kako se tematiziraju: osvajanje novog filozofskog stanovišta, materijalističko shvatanje istorije, kategorija prakse, materijalistička dijalektika, problem determinizma i slobode, učenje o otuđenju, ostvarenje filozofije i proletarijat. Ta su pitanja svestrano osvetljena, sa stalno prisutnim nastojanjem da im se pride otvoreno i slobodno. Njihove interpretacije zasnovane su na najvišim misaonim dometima savremenog kritičkog marksizma. Na tu činjenicu upućuje i podatak da su najčešće spominjani mislioci Ernst Bloh, Đerd Lukač, Herbert Markuze, Karl Korš, Rože Garodi itd. Još jedna vrednost knjige sastoji se u tome da razvoj marksizma nakon Marksa, Engelsa i Lenjina nije – kao u nekim drugim udžbenicima – dat hronološkim redom, nego se o tome može suditi na osnovu izlaganja različitih shvatanja o nekom pitanju marksističke misli. Na taj način postignut je pozitivan rezultat koji se, istina, ne pokazuje eksplicitno, ali time se njegova pozitivnost nimalo ne umanjuje. Naime, iz tog se postupka može zaključiti da je prednost data aktuelnom misaono-problemskom sadržaju marksizma, a ne njegovom istorijsko-razvojnom nasleđu.

Pišući o Šelingovom objektivnom idealizmu i dijalektici realiteta, autor nedvosmisleno – iako samo uzgred – formulise svoj stav prema dijalektici u marksizmu. On objašnjava da dok Šeling utemeljuje i afirmiše dijalektiku prirode, dotle Fihtea i Hegel više naglašavaju dijalektiku društva i istorije, te primećuje da ove dve koncepcije »nastavljaju da žive i u razvijanom marksizmu kao redukcije dijalektike, s jedne strane na prirodu, pri čemu se ta dijalektika prosto primenjuje na društvo i istoriju, s druge strane na dijalektiku društveno-istorijske prakse, pri čemu se odriče dijalektika prirode« (str. 59). Dakle, pošto je odbacio obe redukcije kao pogrešne, opredeljuje se za shvatanje da je – kako će kasnije, konkretno razmatrajući pitanje materijalističke dijalektike, reći – dijalektika opšta teorija i metoda istraživanja stvarnosti, tj. prirode, društva i mišljenja. Ovaj primer smo naveli zato što je indikativan za otkrivanje suštine postupka koji Nešković primenjuje kada treba zauzeti stav o određenom, različito rešavanom, problemu u marksizmu. Taj se pristup karakteriše po-

kušajem pomirenja u istoriji i današnjici marksizma suprotstavljenih stajališta putem jedne – manje ili više, a češće manje obrazložene i utemeljene – sintetičke koncepcije koja sadržava sve momente u sporu. Ovaj odnos je evidentan i drugde u knjizi, što, verujemo, nudi dovoljan razlog za zaključak da je njime određen autorov način prilaganja važnim pitanjima marksističke teorije. Samo nekoliko primera: Na jednom mestu (str. 114) tvrdi se da je svest, odnosno znanje, i odrez i anticipacija stvarnosti. Dalje, u pasusima gde se razmatra odnos »baze« i »nadgradnje«, uz u nas već dugo poznatu i razvijanu kritiku vulgarnog ekonomizma, primetne su teškoće da se u zadovoljavajućoj meri izade na kraj s ovim problemom koji je »zaglupio marksizam« (Lefevr). Zatim, iako je na početku ustvrdio da »Marks ne zasniva nikakav filozofski sistem, nijednu posebnu disciplinu (filozofija prirode, teorija saznanja, logika, etika, estetika), ili posebnu nauku« (str. 14), čini nam se da se u poglavlju »Kategorija prakse« Nešković ne ograđuje jednoznačno i nesumnjivo od mogućnosti zasnivanja »marksističke ontologije« i »marksističke teorije saznanja«. Mada ublažava njihovo direktno značenje razvijanjem pojma prakse kao temeljne strukture subjekt-objekt odnosa, u kojoj centralno mesto zauzima čovekova univerzalna delatnost, ostaje utisak neodlučnosti i neudljivosti. Kao terminološka manifestacija opisanog autorovog pristupa javlja se mnoštvo termina korišćenih u istom značenju, iako u ovom pogledu ne bi smetala veća obazrivost, s obzirom na to da su se tokom razvoja marksizma određeni izrazi čvrsto povezali s određenim pojmovima i čitavim teorijskim koncepcijama i sistemima. Tako se, na primer, za označavanje marksizma podjednako koriste izrazi »revolucionarno i kritičko mišljenje«, »pogled na svet«, »misaol revolucije«, »znanje«, »dijalektički materijalizam«, »učenje«. To samo po sebi ne bi bila naročita nevolja, da se – pored zanemarivanja neophodnosti razvijanja pojmovne oštine – zajedno s tim izrazima ne »prokrijumčari« katkad ponešto od njihovog stvarno uobičajenog smisla (ovde se misli pre svega na izraz »pogled na svet«, »dijalektički materijalizam«, »znanje« čije se pojmovno značenje obično povezuje s teorijama sovjetskog marksizma).

Nakon svega ovoga, sada je već moguće izneti globalnu ocenu knjige Ratka Neškovića. Osnovni zaključak je da se autor u nekim pitanjima više a u nekim manje koleba između shvatanja marksizma kao revolucionarno-delatnog kritičko-utopijskog mišljenja i koncepcije koja se nije u potpunosti uspeala osloboditi uticaja interpretacije marksizma kao objektivnog naučnog znanja o stvarima prirodnim, društvenim i duhovnim. Ova neodlučnost dolazi od izražaja kako u nedovoljno teorijski utemeljenom sintetizovanju različitih, pa i suprotnih, gledišta, tako i u simultanom korišćenju ipak relevantno diferenciranih pojmova i termina. Ona je možda pokazatelj nedostatjanja potpunije misaone doslednosti i koherentnosti, ali, izgleda tako, u udžbeniku čak zahvalno funkcioniše. I to zbog toga što ne vodi čitaoca samo na jednu stranu i samo jednim putem, nego mu ostavlja, čak sugeriše, mogućnost i potrebu da pokuša sam iznaći najprimerenije stavove. To je ujedno i u skladu s namerom, na početku iskazanom, da se sva pitanja filozofije marksizma predstave i tretiraju kao otvorena pitanja.